

A SZERELEM ÉS SZÁMÖZETÉS-t negyven év távolából írta meg Singer. Múltja mégis frissen idéződik föl, az emlékezés a most érzését kelti, akárha régen vezetett naplójával találkoznánk. A könyv végén az olvasó is visszavágynak a kezdekhez, Amerikából Radzýmínba, a kisvárosba, és Leoncinba, a szülőfaluba, ahogyan ez az íróval is valószínűleg megtörtént. Csak a párbeszédeken látszik néha az idő fakító hatása, sejteni rajtuk a sűrítő, siető szándékot, hogy el ne illanjon az emlék. Jobban illenének kitalált történetbe, de az önéletrajz nemigen enged meg az elkalandozást.

Ezért hullámszik végig a könyvön a fikción-szerűség és memoár kettőssége. A beszélő egyszer maga teremtette kalandorszereplő, önnön mintázata, máskor a történelem dobálásainak kített lázadó zsidó vagy Isten esendő teremtménye. Singer az előszóban igyekezett tisztázni, hogy nem regényt akart írni, mert „*az élettörténet túllépi az irodalom hatáskörét*”. Művészi érzéke azért gondosan vigyázta őt, hogy műve legtöbbször az irodalmon belül maradjon. Ezzel megmentett valamit, ami a valóságból mindenkorra eltűnt. Városokat, archaikus miliójukkal, embereket, Tóra-tanulást, imádkozásokat. És szenvedést, mert az sem hiányozhat az élet teljességéből, hiába a sok perlekedés a Mindenhatóval.

Várkonyi Benedek

PSZICHOANALITIKUS HAMU ÉS GYÉMÁNT

Hermann Imre: *Az antiszemitizmus lélektana*
Cserépfalvi, 1990. 156 oldal, 198 Ft

„A húszas-harmincas évek fordulóján kezdődtek a nemzetközi viták a pszichoanalízis és a marxizmus viszonyáról. Volt-e ennek valamilyen magyarországi lecsapódása?” – kapta 1971-ben az idős Hermann Imre egy interjúban a kérdést. A pszichoanalitikus válasza így hangzott: „*Tudtommal semmiféle Reichék, Fenichel kezdeményezéseit nem néztük jó szemmel; az volt a véleményünk,*

hogy ne foglalkozunk olyasmivel, amihez nem értünk.”

Marxizmus helyett mondhatott volna társadalomtudományt is: a magyarországi mélylélektani mozgalom freudi törzsére 1919, a Tanácsköztársaság bukása óta napjainkig a társadalomtudományi önkorlátozás volt a jellemző. (A helyzet csak az utolsó egy-két évben van változóban.) Személy szerint Hermann Imrének amúgy sem kellett nagy erőszakot tennie intellektuális egóján a szociális témák kerüléséhez: a gondolkodás-lélektannal és az ösztönfolyamatokkal foglalkozó tudóstól alkatilag idegen volt a szociálpszichológiai összefüggések kutatása.

Csakis a különleges történelmi pillanattal magyarázható, hogy 1945 januárjában, szinte saját és a maradék zsidóság felszabadulása pillanatában hozzáfogott az antiszemitizmusról, egy par excellence szociális jelenségről szóló könyve megírásához. Hermann családjával együtt csodával határos módon került el az erőszakos halált; pszichoanalitikus kollégái némelyikének nem volt ilyen szerencséje. Magyar állampolgárok százezreinek gáz, agyonlövés, kiéheztetés formájában történő kürtása, milliók erőszakos halála Európában az érzelmi megrendülésen és a döbbeneten túl szellemi kihívást is jelentett az Irástudó értelmiség – írók, történészek, szociológusok, pszichológusok – számára. Lehet, hogy Auschwitz után többé nem lehetett verset írni; tanulmányt, könyvet azonban nemcsak lehetett, kellett is papírra vetni.

Heller Ágnes egy 1964-es könyvében utalt Erich Frommra: „*A náciizmust – ezt jól tudja – konkrét társadalmi erők hozták létre, az imperializmus erői. De ha bestializálni tudták az embereket, akkor kell lenni az emberi lélekben valaminő olyan ismeretlen lényezőnek, »X-nek«, melyet bestializálni lehet. Meg kell tehát vizsgálni: mit használhat fel az emberi pszichében a fasizmus szörnyű céljaira?*” Hermann Imre belső indíttatása a könyv megírására hasonló volt, mint a zsidókérdést elemző Bibóé, az autoriter személyiségről értekező Adornóé, az agresszivitást analizáló Frommé.

De vajon tudatában volt-e annak, hogy – korábbi és későbbi meggyőződésével ellentétben – olyasmivel foglalkozik, amihez nem igazán ért? A könyv némely passzusán érezhető például a marxizmus külsőleges hatása.

A pszichoanalízis történetében akadt már színvonalas freudomarxista gondolkodó Reichtól Frommig és Marcusétól Helmut Dahmerig – önmagában tehát nem a marxista befolyás rosszallható. Hermann azonban jó tanulóként igyekezett alkalmazni a marxizmust, kissé abban a stílusban, ahogy egy állását féltő főkönyvelő próbált „megfelelni a követelményeknek” egy marxizmussemináriumon az ötvenes évek elején. Könyve megírásakor Hermann természetesen nem ismerhette a koncentrációs táborban elpusztult, trockista Abraham Léon munkáját, a zsidókérdésről szóló mondhatni egyetlen színvonalas marxista elemzést. Hermann marxizmusinterpretációja, „összegegyeztetési kísérletei” azonban még Molnár Erik színvonalát sem éri el – ami igazán nem magas mérce. Nem idézi Wilhelm Reichet sem, mégpedig sem dícsérőleg, sem elmarasztalólag: pedig az osztrák freudomarxista munkássága Magyarországon sem volt ismeretlen, a kolozsvári *Korunk* hasábjain gyakran lehetett olvasni róla (Hermann pedig a pszichoanalitikus mozgalomból is ismerhette életművét), József Attilára is erősen hatott.

Nagyobb baj, hogy Hermann munkája a korabeli pszichoanalitikus elemzés differenciáltságához képest is a „futottak még” csoportjába sorolandó. Hermann Imre a század tized éveiben lett a mélylélektan híve; beállítottsága megfelelt az akkori biologisztikus, a tudattalanra és az ösztönre összpontosító pszichoanalitikus irányzaténak. Korai munkásságának sajátossága – mai szemmel legnagyobb érdeme –, hogy gondolkodáslélektani indulásának megfelelően egyfajta kognitív áramlatot képviselt az akkoriban szinte kizárólag az érzelmi folyamatokra figyelő freudi mozgalomban. Úgy tűnik, hogy átaludta a húszas-harmincas években kibontakozó én-pszichoanalízist, amely pedig Anna Freud *Az én és az elhárító mechanizmusok* című könyve révén már korán ismertté vált, és különösen a harmincas évek második felében megszülető interperszonális pszichoanalízist. Az antiszemitizmuskönyvben olyan kérdéseket vizsgál ösztöntani kiindulásból, amelyek pszichoanalitikus megközelítésére az én-pszichológiai és a személyközi nézőpont sokkal alkalmasabb, heurisztikus szempontból nagyobb nyereséget hozó lett volna. Könyve utolsó fe-

jezetében érint ugyan egy az antiszemitizmus hatására kialakuló jelentős elhárítási folyamatot, az ellenséggel történő azonosulást – az elhárítási módok és az antiszemitizmus lélektanának átfogó és kellő mélységű kifejtése azonban elmarad.

Bizonyos témáknál Hermann a társadalomtudományi dilettantizmus országújtára téved. Erőltetett az antiszemita megnyilvánulásokat mutató népek – Hermann-nál a magyar és a német – és a zsidók állítólagos közös tulajdonságainak kiemelése, különösen a már akkor elavult „néplelek” koncepciója alapján. Hermann elemzéseinek színvonala nem haladja meg a turistáét, aki első külföldi útja után megállapítja, hogy az olaszok mindig riccsajoznak, de jólelkűek, a németek viszont alaposak és szorgalmasak, bár erőszakosak.

Nem különösebben meggyőző a zsidó és a magyar történelem párhuzamosságának tétele sem. *„Ki ne ismerné fel ezekben az adatokban a pásztorkodó, honfoglaló, az ösök hazáját kereső, kalandozó, majd görög–német, török–német hódítási vágyak keresztülvétele álló magyarság történelmének vázlatát – egészen napjainkig?”* – kiált fel egy helyen. Nos, akadnak, akik ezekben az adatokban, Mózes és Ajmos állítólagos analógiájától egészen napjainkig, a költészet és a mítoszok szintjén túl, a tudományos elemzés fokán nem képesek olyan igazán sok párhuzamosságot felismerni. De Hermannról amúgy is köztudott, hogy nem mindig fegyelmezett gondolkodásának az analógiák keresése szűkebb értelemben vett pszichológiai műveiben (például *AZ EMBER ÖSI ÖSZTÖNEI*-ben) is az egyik fő jellemzője.

A társadalmi kooperációt az indukált elmebajokból kiindulva tárgyalni pszichoanalitikus szemszögből is nonszensz – a kooperációról szóló fejtegetés is talán azért alapjában elhibázott, mert a kérdés tárgyalására alkalmasabb újabb pszichoanalitikai áramlatok távol álltak Hermanntól.

Sok pszichoanalitikusra és más elméletalkotóra jellemző, hogy egy részkérdésben és a maga helyén találó összefüggést érvényességi körén túlra is kiterjeszt és erőltetetten alkalmaz. Hermann a megkapaszkodási ösztön tételének atyja, s bizonyos, hogy a jelenség – ha az ösztönkomponens tételezése ugyanazt a gyengeséget mutatja is, mint az ösztönök

elmélete a korai pszichoanalízisben általában – nem jelentőség nélküli sem az egyén pszichológiai fejlődésében, sem pedig a pszichopatológia némelyik területén.

Aligha meggyőző azonban, amikor Hermann a megkapaszkodás és a vele összefüggő „tétvészkedés” alapján elemzi az antiszemitizmust. Itt mindenekelőtt elköveti azt a pszichoanalitikus szociálpszichológiában nem ritka hibát, hogy az egyénlélektani jelenségeket szinte egy az egyben átteszi a szociálpszichológiai szintre. („Az pedig mindenképpen nagyon kétséges – írta Bibó István Freud antiszemitizmus-elemzéséről –, hogy az egyéni mélylélektan olyanfajta fogalmait, mint trauma, elfojtás, gátlás, büntudat, komplexum, kárpótlás leereaglás, feloldás, minden további nélkül lehessen alkalmazni közösségi jelenségekre s azok egymáshoz való viszonyára.”) Amikor azonban az antiszemitizmust mint társas jelenséget elemzi a megkapaszkodási ösztön és a „bőrápolós szolgáló” alapján, légvárat légvárra, spekulációt hipotézisre alapoz. Úgy tűnik, hogy azt sem tudatosította: más az antiszemitizmus mint egyénlélektani és más mint társadalompszichológiai jelenség. Mellesleg: szinte teljesen hiányzik az egyéni antiszemitizmus individuálpszichológiai genezisének leírása a gyermekkori szocializáció koncepciója alapján, pedig erre Melanie Klein elmélete „a jó és a rossz szülő” képeről, a „rossz szülő” képerének projekció formájában történő elhárításáról alapot kínálhatott volna.

Igazságtalan lenne, ha megfeledeznénk a könyv érdemeiről. Ezek közé sorolható, hogy magyar pszichoanalitikus, magyar pszichológus egyáltalán társadalomtudományi témákkal foglalkozott, s ily módon egyfajta példát adott a szociális kérdésektől egyébként irtózó hazai pszichológustársadalomnak.

Találók Hermann egyes részleges felismerései, megsejtései is. Ilyen a zsidó-ördög kapcsolat. Az ördög középkori képe sok hasonlóságot mutat valós vagy képzelt zsidó jellegzetességekkel (a fekete hajtól és szőrzettől a hajlott orrig), a zsidóról alkotott képzet a középkori, az ördögről alkotott elképzelés szekularizált változata. Hermann aligha halott Joshua Trachtenberg AZ ÖRDÖG ÉS A ZSIDÓK című 1949-es könyvéről saját munkája megírásakor, de ráértett ugyanarra az összefüggésre.

Helyesen mutat rá az antiszemita vádak részleges önbeteljesítő jellegére, a faji előítéletek projekciós, kivetítéses természetére és a bűnbakkeresés jelentőségére. Jól látja Hermann, hogy összefüggés van az antiszemitizmus és a körülméletési hagyományhoz kötődő kasztrációs félelem, a Krisztus-történet és az Ödipusz-konfliktus, az antiszemitizmusban is megnyilvánuló paranoia és a (latens) homoszexualitás között. Biztos érzéssel fedezi fel az Engels révén Magyarországon is nevezetessé vált Eugen Dühring eszmefuttatásaiban a latens homoszexualitás jeleit. Kár, hogy ezek a témák kissé címszószereűek maradnak, részletes és főleg alapos elemzésükre Hermann nem kerít sort.

Az antiszemitizmuskönyv legértékesebb része a gondolkodási hibákról szóló fejezet. Legjobb műveiben (például a PSZICHOANALÍZIS ÉS LOGIKA-ban) Hermann olyan tipikus én-funkciókkal foglalkozott, mint a gondolkodás és a logika, és jóval azelőtt alakított ki egyfajta gondolkodás-lélektani pszichoanalízist, mielőtt Heinz Hartmann az én konfliktusmentes térségeinek elméletével beépítette volna az észlelés és a logikus gondolkodás hagyományosan általános lélektani kategóriáit a mélylélektani teóriába, mely mindenekelőtt az érzelmekkel foglalkozott. Ha készülné a pszichoanalitikai antiszemitizmus-elemzés legjobb munkáit tartalmazó szöveggyűjtemény, akkor AZ ANTISZEMITIZMUS EGYÉNLELEKTANA fejezet II. 1. alfejezetét szégyenkezés nélkül be lehetne válogatni Theodor W. Adorno és köre, Otto Fenichel, Sigmund Freud, Erich Fromm, Grunberger Béla, Rudolph Maurice Loewenstein és Ernst Simmel írásai közé.

Hermann Imre 1945-ös könyve – Erős Ferenc példászerű szerkesztésében – neuralgikus időpontban került újra a magyar könyvpiacra. A rendszerváltozást követően az antiszemitizmus talán megerősödvé, talán csak nyíltabban, de mindenképpen leplezetlenebbül jelent meg (újra) a magyar közéletben. Természetes reakcióként erősebb lett a maradék zsidóság félelme is. Mindez megköveteli a magyar zsidóság modern történetével és helyzetével kapcsolatos, évtizedekig elfojtott kérdések újratárgyalását mind a közéletben, mind pedig tudományos értelmezés formájában. Ideje lenne, hogy a sokáig hallgató magyar pszichológia is véleményt nyilvánítson.

Mindez nyilván meg is fog történni. Hermann Imre műve azonban tartalmi szempontból csak kevés segítséget nyújt az elvégzendő feladatokhoz.

Harmat Pál

A MEGVÁLTÁS FÉNYE

Franz Rosenzweig: *Nem hang és füst*
Fordította, válogatta és az utószót írta Tatár György
Holnap, 1990. 227 oldal, 95 Ft

„Istenem, a hely, ahol tanyázol, elragadó,
Látványban s nem jós-beszédben
Rejlik a Te közelséged.”
(Jehuda Halévi: ALMOM [HALÓMI])

1

A középkori zsidó költészet legnagyobb alakjától idézett néhány sor igazi aktualitása nemcsak abban keresendő, hogy Franz Rosenzweig kiterjedt filozófiai és filológiai munkásságában jelentős helyet foglal el a Jehuda Halévi költeményeinek német nyelvű kiadása, valamint az e kiadáshoz írott előszó (NACHWORT ZU J. HALÉVI, in: KLEINERE SCHRIFTEN, Berlin, 1937), hanem sokkal inkább a látvány – illetve a látomás – sugallta képben, amely a XX. századi filozófia és zsidó tudományosság nálunk még nem eléggé méltányolt alakjának gondolkodását – egy nagyon lényeges formai szempontból – megközelíthetővé teszi. A magyar nyelvű tanulmánykötet egyik kis írása, az ÚJ GONDOLKODÁS című, az opus magnum, a DER STERN DER ERLÖSUNG (A MEGVÁLTÁS CSILLAGA) rövid összefoglalása és kommentárja, utalások formájában is világossá teszi, hogy a főmű harmadik része – AZ ALAK AVAGY AZ ÖROK VILÁG-FÖLÖTTI VILÁG – a megváltás *kapujáig* hatoló filozófiai látomás, ahol a Jehuda Halévi-mottóban idézett „közelség” – a még kimondható szintjén – a lehető legérzékibb formában ölt alakot: az isteni igazság jelenik meg ugyanis, amint „Isten az ő teljes fényességében felénk fordul”. Az európai filozófia ősforrásának, a görögségnek a nyelvén itt egy olyan

sajátos „meta-” vagy „episztoféről” lenne szó, ahol az „ideák világa” (s annak kiáradó forrása) fordul a – Rosenzweig nyelvén – „plasztikus kozmosz” felé; tudjuk, hogy ez a szemléleti és nyelvi visszafordítás filozófiatörténeti abszurdumot takarna. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy ez a vég felé irányuló gondolat A MEGVÁLTÁS CSILLAGÁ-nak is határpozíciót szab: a főműnek ott és akkor kell befejeződnie, ahol és amikor a logosz elnémulni kénytelen, s emez elnémulás után a uszta látvány marad vissza csupán; a Kapun túl a Könyv (mely státusát tekintve a filozófus engesztelő áldozata is egyben) véget ér; az addig kijelölt út nem követhető tovább.

Az a zsidó exegetikai gondolkodást jellemző szemléleti paradoxon, amely talán Philón szokatlan képi megfogalmazásában – a látható hang – jelenik meg először, a logosz sugallta látomások irányulását az etimológiai értelemben vett *visió*hoz irányítja, amely az érzéki értelemben távol maradt egy eszkhatólogiai jellegű ponthoz rögzíti. Csak a végső pont – az igazság teljes megmutatkozása – engedi a világra nyílni az örökkévalóan létezőt úgy, ahogy az van. Minden más esetben még az ismert tiltó parancs marad érvényben: senki sem pillanthatja meg a teljes igazságot (az Örökkévalót) úgy, hogy egyúttal életben is maradjon. Ezt az inkonzisztenciát oldja fel valamennyire részint a Philóntól idézett paradoxon kép, a *látható hang*, de ugyanez a megközelítés az alapja Jehuda Halévi szentírási parafrázisokra épülő költői látomásának is. Éppen ezért egyedi és semmi máséhoz nem hasonlítható az említett látomások teológiai előfeltétele: a minden esetben *történelmefilozófiáinak* nevezhető affinitás jelenléte, a végsőnek, mint mindig jelenvalónak kitüntetett szerepe. (A tudhatatlant megörökítő költői látomások – a paradigmaesetnek számító visio, Szent Efrém PARADICSOMI HIMNUSZAI is – a „végsőt” tekintve nem ütköznek az imént említett határt szimbolizáló falakba; képletesen szólva: nem lebbentik fel a szentek szentjének kárpiját.)

A hívő bizakodását megtartva, ám a filozófus félelmeit immáron hátrahagyva merészkedik a STERN szerzője is a végső kép – a megváltás fényében tündöklő mindenség visiójának – közelébe. A végsőig tartó útján azonban a rosenzweigi filozófia a paradoxo-